

Geliş Tarihi : 13.02.2021
Kabul Tarihi: 17.12.2021

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XXI/43 (2021-Güz/Autumn), ss. 713-739.

Araştırma Makalesi / Research Article

MİLLİYETÇİLİK İLE EVRENSELLİK ARASINDA: KEMALİST HUKUKÇULARIN EVRENSEL BİR KAMU HUKUKUNUN İMKÂNINA YÖNELİK YAKLAŞIMLARI*

H. Seçkin ÇELİK**

Öz

Türk siyasi düşüncesinde hümanist ve evrenselci idealler Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerine kadar geriye götürülebilir. İbrahim Şinasi ve Tevfik Fikret bu bakımdan kendi kuşaklarının öncü figürleriydi. Erken Cumhuriyet döneminde Osmanlı-Türk devlet adamları ve entelektüeller milliyetçi bir çerçeveden eleştirilmiş olsalar da, söz konusu ideallerin Kemalist devlet adamı ve entelektüeller üzerindeki etkilerini kaybettikleri de söylenemez. Aksine, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu babası Atatürk, milliyetçilikle evrenselci ve hümanist idealleri bağdaştırmaya çalışmıştı. Fakat Atatürk, fikirlerini kuramlaştırmamış, sadece bazı genel formüller ortaya koymuştu. Bu çalışmada Kemalizm'in milliyetçilikle evrenselci idealleri uzlaştırma arayışının teorik temellerini anlamak amacıyla Ethem Menemencioglu, Cemil Bilsel ve Necip Ali Küçüka gibi Kemalist hukukçuların evrensel bir kamu hukukunun imkânına dair yaklaşımları, bu konuda yayımlanmış çalışmaları temel alınarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, Milliyetçilik, Hümanizm, Evrenselcilik, Evrensel Kamu Hukuku.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
(haydarseckincelik@hacettepe.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-9260-37549).

BETWEEN NATIONALISM AND UNIVERSALITY: KEMALIST JURISTS' APPROACHES TO THE POSSIBILITY OF A UNIVERSAL PUBLIC LAW

Abstract

Humanist and universalist ideas in Turkish political thought can be traced back to the Tanzimat and Constitutional periods. İbrahim Şinasi and Tevfik Fikret were the leading figures of their generations in this regard. Although Ottoman-Turkish statesmen and intellectuals were criticized within a nationalist framework during the early Republican period, it cannot be argued that their ideals were totally lost their influence on Kemalist statesmen and intellectuals. On the contrary, Atatürk, the founding father of the Republic of Turkey, tried to accommodate nationalism with universalist and humanist ideals. However Atatürk didn't theorize his thoughts; he only presented some general formulations. In this study the approaches of the Kemalist jurists such as Ethem Menemencioglu, Cemil Bilsel and Necip Ali Küçüka to the possibility of a universal public law will be examined to understand the theoretical bases of Kemalism which was in search of an accommodation between nationalism and universalist ideals, focusing on their published papers on this subject.

Keywords: Kemalism, Nationalism, Humanism, Universalism, Universal Public Law.

Giriş

“Erasmus ve Machiavelli. Bu iki ad, modern düşünce doğarken ortaya çıkan iki karşıt savın temsilcileridir. Bir yanda Erasmusçuluk, soyut bir insan anlayışına dayalı evrenselci düşünceyi oluştururken, diğer yanda Machiavelli somut güç ilişkilerine dayalı bir yerel iktidar düşüncesini geliştirir. İnsanlığın ortak yararını ulusal çıkarlardan daha önemli görenler, Erasmus’a açıkça sahip çıkarken, devlet mantığını her türlü kaygının önüne geçirenler, Machiavelli düşüncesini izle(rler).” Cemal Bâli Akal, *İspanyol Altın Çağı* üzerinden modern düşüncenin doğuşunu incelediği kitabına bu saptamayla başlıyor.¹

Ne var ki, ne politik hayatta ne de düşünce tarihinde bu ayrım daima bir siyah-beyaz ayrımı şeklinde kendini gösterdi. Avrupa’da bir Avrupa Birliği düşüncesinin ya da “sürekli barış”ı tesis etmeye dönük fikirlerin felsefi kökenleri Akal’dan yaptığımız alıntıda görüldüğü gibi kimi zaman Erasmus’a kadar geri götürülebiliyor. Çağdaş Türk düşüncesinde ise Tanzimat döneminden itibaren bir yandan vatansever ve ön-milliyetçi diye niteleyebileceğimiz bir akım görülürken, diğer yandan insanlıkçı ve evrenselci eğilimlerin olduğu bir akımın onunla yan yana seyredildiğini görüyoruz. Üstelik bunlar zorunlu olarak

1 Cemal Bâli Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, Dost Kitabevi, Ankara, 2003, ss. 11-12.

birbirlerini dışlamıyorlardı. Şiirlerinde adalet, hukuk, uygarlık ve hürriyet dair ilk coşkuları bulduğumuz ve Yeni Osmanlıların bir nevi “paltosundan” çıktılarını söyleyebileceğimiz İbrahim Şinasi, bu anlamda iyi bir örnektir. Osmanlı çıkarlarının korunması konusunda realist bir politika yaklaşımını savunan kişiyle Victor Hugo’nun *Les Bugraves* adlı piyesinde yer alan “avoir pour patrie le monde et pour nation l’humanité” nin ifadesinin çevirisi mahiyetindeki “milletim nev-i beşer vatanım rûy-ı zemîn” mısrasını yazan aynı kişidir.² Benzer bir yaklaşım bir nesil sonra Tevfik Fikret’te de karşımıza çıkacaktır. Ünlü şair *Halûk’un Defteri*’nde, gelişmeyi bekleyen milletin geleceğinin “meçhul elektirikçi”sinden, bir gün “hasta vatan” canlanacak olursa, kendisinin adı sanı unutulacak olsa bile, miskinliği yok eden, kavrayışı besleyen ne varsa ülkesine getirmesini ister. Aynı kitapta Fikret, Şinasi’nin mısrasını tekrar edercesine “toprak vatanım, nev-i beşer milletim... İnsan, insan olur ancak buna iz’anla, inandım” mısralarını “Halûk’un Amentüsü” yapar.³

Tevfik Fikret ile arasında sadece iki yaş bulunan ve çıkardığı *İçtihad* dergisinde savunduğu fikirlerle Batıcılık akımının öncülerinden olan Abdullah Cevdet,⁴ Şinasi ile benzer şekilde Batı dünyasına açılma ile insanlığa açılma arasında paralellik kuran bir düşün yapısına sahiptir.⁵ Abdullah Cevdet’in şu mısralarında onun insanlıkçı eğilimlerini çok açık biçimde görebiliyoruz:

Açtım cihâne rahm-ü uhuvvet⁶ kucağını

Her zî hayata zerrelerim: kardeşim diyor.

Ülfet⁷ nevâlarıyla⁸ gönüller pür ihtizaz⁹,

Ey düşmanım, neden yüreğin ‘Ben taşım’ diyor?¹⁰

2 Alessio Bombaci, *Histoire de la Littérature Turque*, Tra. I. Melikoff, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1968, s. 353; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 177; Bedri Mermutlu, *Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 386-387.

3 Tevfik Fikret, *Halûk’un Defteri*, Haz. Kemal Bek, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul, 2012, s. 44, 48.

4 İçtihad’da yayımlanan “Pek Uyanık Bir Uyku” adlı makaledeki fikirler, Cumhuriyet döneminde gerçekleşecek pek çok reformu haber verir niteliktedir. Batıcı entelektüellerin Atatürk’ün düşünceleri üzerindeki etkisi çok açıktır. Söz konusu makale için bkz. Kılıçzâde Hakkı, “Pek Uyanık Bir Uyku”, *İçtihad’ın İçtihadı: Abdullah Cevdet’ten Seçme Yazılar*, Haz. Mustafa Gündüz, Lotus Yayınları, Ankara, 2008, ss. 221-233.

5 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yeni Adam* dergisi tarafından 1939’da Tevfik Fikret’le ilgili yapılan bir ankete verdiği cevapta dile getirdiği şu düşüncelerle konuya açıklık getirir: “Fikret’in insaniyetçiliği milliyetperverlikle birleşebilir, mütenakız (birbirine zıt) değildir. (...) Zaten bizde yenilik hareketinin bir manası da dünyaya iltihak (katılma) değil midir? Fikret, Garpçı milliyetperverliğin ilk ve büyük, şuurlu mürevvici ve mübeşşiridir (savunucusu ve öncüsüdür).” Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk: Denemeler, Mektuplar, Röportajlar*, Haz. Erol Gökşen, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 368-369.

6 Kardeşlik.

7 Dostluk.

8 Nağme, ses.

9 Haz duymak.

10 Akt. Yusuf Ziya Ortaç, *Bir Varmış Bir Yokmuş: Portreler*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1960, s. 78.

Tevfik Fikret, Atatürk'ün de içinde bulunduğu nesli çok etkilemiş bir şair ve düşünürdü. Abdullah Cevdet'in savunduğu fikirlerin birçoğu da Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmişti. Şinasi de dâhil olmak üzere bu düşünürlerin hepsinde, Aydınlanmacı ve pozitivist düşüncelerin etkisi söz konusuydu.

Tanzimatçılar izledikleri Osmanlı siyaset nedeniyle II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde milliyetçi çerçeveden eleştiriye uğramıştır. Ne var ki Tanzimat'tan itibaren gelen evrenselci damarın tamamen etkisini kaybettiği de söylenemez. Bu bakımdan Atatürk'ün düşünce yapısı ele alındığında, vatanseverlik ve milliyetçilik damarıyla birlikte evrenselci-insanlıkçı damarın da etkilerini görmek şartıdır. Genç Cumhuriyetin ulusal bağımsızlık ve egemenlik konusundaki hassasiyetleriyle insanlıkçı eğilimlerinin özellikle dış politikada ve düşün hayatında nasıl yansıma bulduğu gerçekten incelemeye değer.¹¹

Barlas ve Güvenç'in I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da, savaşın getirdiği ulusal güvenlik tehdidi değerlendirmeleriyle savaşları önlemeye

11 Atatürk'ün 1927'de *Cihan Tarihinin Umumi Hatları* adıyla Türkçe'ye çevrilen Herbert George Wells'in *The Outline of History* adlı kitabını okuduğu ve çok etkilendiği, bu kitaptan *Nutuk*'ta da bahsettiği biliniyor. Atatürk, Wells'in bir dünya devletinden bahseden ifadelerini altını çizerek okumuştur. Bkz. *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, C. 2, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001, s. 464. *Nutuk*'ta birleşik bir dünya devleti hayalini tatlı bulduğunu söylemiş; fakat bu fikri realist bulmamıştır. Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s. 482. Diğer taraftan Atatürk, solidarist görüşün dünya siyasetiyle ilgili yaklaşımından da etkilenmiş görünüyor. Atatürk'ün Fransızca aslından okuduğu Charles Gide ve Charles Rist'in *Histoire de Doctines Economiques: Depuis Les Physiocrates Jusqu'a Nos Jours* adlı kitabında insanlar arası iletişim ulaşım imkânlarının artmasıyla farklı bir boyut kazandıktan değinilirken, bunun da insanoglunu bir vücudun organları haline getirdiğinden bahsedilmiştir. Bkz. Charles Gide ve Charles Rist, *Histoire de Doctines Economiques: Depuis Les Physiocrates Jusqu'a Nos Jours*, Librairie du Recueil Sirey, Paris, 1929, ss. 697-700. *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, C. 18, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001, ss. 187-204. 1935'te Amerikalı bir gazetecinin dünya barışıyla ilgili sorduğu sorulara verdiği cevaplarda bu düşüncelerin etkileri görülüyor. Atatürk, insanoglunu aynı apartmanda oturan kişiler gibi ele almıştır. Dolayısıyla bunların birbirlerine kayıtsız kalmaları düşünülemezdi. Büyük ideal sulhtu; bütün milletlerin, devletlerin paktydı. Cemiyet-i Akvam, henüz bu gaye için tam anlamıyla iyi işlemese de bu ideal için kurulmuş en büyük müesseseydi. Sulhu korumak için onu bozacak herhangi bir saldırgan istediği gibi hareket edemeyeceğini gösterecek uluslararası kuruluşlara ihtiyaç vardı. Ayrıca bu hedefe varılması için uluslararası kin ve düşmanlıkları ortadan kaldıracak bir eğitimin tüm toplumlara verilmesi ve insanlığın genel refahını arttırıp açlık ve sefilliği ortadan kaldıracak tedbirlerin alınması için medeni milletlerin münevverleri bir araya gelmeliydiler. Bkz. *Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge)*, C. II, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981, ss. 273-277. 1937'de ise Atatürk bu kez insanlığı tam olarak bir organizma şeklinde tanımlayan bir konuşma yapmıştır: "(...) bugün bütün dünya milletleri aşağı yukarı akraba olmuşlardır ve olmakla meşguldürler. Bu itibarla insan bağı olduğu olduğu millet varlığını ve mutluluğunu düşündüğü kadar bütün dünya milletlerinin huzur ve refahını da düşünmeli ve kendi mutluluğuna ne kadar değer veriyorsa bütün dünya milletlerinin mutluluğuna hizmet etmeye elinden geldiği kadar çalışmalıdır. (...) insanlığın hepsini bir vücut ve bir milleti bunun organı saymak gerekir." Bkz. Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s. 460. Burada ifade edilen görüşler, Wells'in ve solidaristlerin görüşleriyle büyük paralellikler göstermektedir. Solidarizmin Türkiye'deki hukuk görüşü üzerindeki yansımalarını ilerleyen sayfalarda daha yakından inceleyeceğiz.

dönük daha idealist gayretlerin bileşiminden oluşan çabaları ve bu bağlamda bir Avrupa Birliği fikrinin Türkiye’de nasıl karşılık bulduğunu inceledikleri çalışmaları bu bakımdan önemlidir.¹²

Hacıbrahimoğlu’nun erken Cumhuriyet dönemindeki hümanizm akımını inceleyen çalışması da hümanist akımın Türkiye’deki farklı biçimleri hakkında kapsamlı bilgiler sunar.¹³

Bununla birlikte Kemalizm’de milliyetçilikle evrenselci/insanlıkçı fikirlerin uyumlaştırılmaya çalışılmasına dair incelenebilecek belki de en ilginç alan, uluslar üstü bir hukuk anlayışına nasıl yaklaşıldığıdır. Bu husus, gazete yazarlarının ya da dönemin çeşitli devlet adamlarının aralarında çelişkiler de bulunabilecek yaklaşımlarından daha soyut ve dolayısıyla teorik içeriğe sahip metinlerin ortaya konulmasını da zorunlu kılar. Bu bakımdan böylesi bir araştırma, Kemalizm’in düşünsel dayanaklarını incelemek için de fırsatlar sunar.

Bu çalışmada, ihmal edilmiş olduğunu söyleyebileceğimiz evrensel bir kamu hukukuna dair kaleme alınan metinler üzerinden Kemalist hukukçuların konuyu nasıl bir teorik sistem içinde açıklamaya çalıştıkları ele alınacaktır. Söz konusu metinler, devletin teşviki ile faaliyet gösteren Hukuk İlmini Yayma Kurumu’nda, evrensel bir kamu hukukunun olabilirliği bağlamında verilen üç konferansın kitaplaştırılması ile ortaya çıkmıştır. Konferansçılar, CHP Denizli Milletvekili ve aynı zamanda İstiklal Mahkemelerinde savcılık da yapmış bir hukukçu olan Necip Ali Küçüka, İstanbul Üniversitesi Rektörü ve devletler hukuku profesörü Cemil Bilsel ve Ankara Hukuk Fakültesi’nde 1938-1940 yılları arasında kamu hukuku derslerini veren¹⁴ -bu anlamda yetişmekte olan hukukçuların kamu hukukuna dair kavrayışlarını biçimlendirecek bir konumda olan- Prof. Dr. Ethem Menemencioglu’dur.

Bu konferansların yayınladıkları tarihler de dikkat çekicidir. Küçüka’nın konferansı 1937’de kitaplaştırılırken, Bilsel ve Menemencioglu’nun konferansları II. Dünya Savaşı’nın başladığı yıl olan 1939’da kitaplaştırılmıştır. Dolayısıyla dünya gündemine yeni bir büyük savaşın oturduğu, Milletler Cemiyeti’nin itibar kaybetmekte olduğu bir dönemde kaleme alınmaları, söz konusu metinleri ayrıca önemli kılar. Şimdi, bu metinleri ele alabiliriz.

12 Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, “Turkey and the Idea of a European Union during the Inter-war Years 1923-39”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 45, No. 3, 2009, ss. 425-446.

13 Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, *Cumhuriyet ve Hümanizma Algısı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

14 Bkz. Rukiye Akkaya Kia, *Bir Ders Konusu Olarak “Devlet” ya da Genel Kamu Hukuku Derslerinin Kökenleri*, Beta Basım, İstanbul, 2016, s. 245.

1. Ethem Menemencioğlu ve Meşruiyetini Hukuktan Alan ve Uluslararası Hukuka Bağlı Bir Kurum Olarak Devlet

Menemencioğlu'nun konferansının 1939 senesinde kitaplaştırılmış olmasına karşın ilk olarak onunla başlamak doğru olacaktır; çünkü Türkiye'deki kamu hukuku anlayışına II. Meşrutiyet döneminden itibaren etkide bulunan Léon Duguit'nin görüşlerinin en sadık takipçisi Ethem Menemencioğlu olmuştur.¹⁵ Menemencioğlu'nun ve daha sonra ele alacağımız yazarların görüşlerinin sağlıklı biçimde değerlendirilebilmesi için de, ilk olarak kısaca Duguit'nin etkisini, onun egemenliğe ve uluslararası hukuka yönelik yaklaşımlarını kısaca ele almak gerekiyor.

II. Meşrutiyet döneminden itibaren solidarist ve pozitivist görüşleri yansıtan eserlerin Jön Türklerin başucu kitaplarına dönüştüğünü görüyoruz. Toprak'ın belirttiği gibi solidarizmin temsilcisi olarak sosyolojide Emile Durkheim, iktisatta Charles Gide, hukukta Léon Duguit ve tarihte de Charles Seignobos isimleri öne çıkıyordu: Bu isimlerin eserleri Türkçe'ye çevrilmiş ve Osmanlı-Türk aydınları tarafından yoğun biçimde okunmuştu.¹⁶

Atatürk de Duguit'nin görüşlerine büyük ilgi duymuştu. Fransız hukukçunun temel eseri olan *Traité de Droit constitutionnel*, Ethem Menemencioğlu tarafından iki cilt halinde çevrilmiş ve Maarif Vekâleti tarafından 1923-1924'te yayımlanmıştı. Atatürk, Milli Mücadele sonrasında Menemencioğlu'ndan Duguit'nin eserini istemiş ve iki ciltlik bu çalışmayı ayrıntılı bir biçimde incelemiştir.¹⁷

Duguit'nin hukuk felsefesinde solidarizmin olduğu gibi pozitivizmin de güçlü bir etkisi vardı. Duguit, çalışmalarında büyük ölçüde Durkheim'in metodundan esinlenmişti;¹⁸ ancak göreceğimiz gibi Durkheim'in yaklaşımını pozitivist yönetime yeterince uygun bulmadığı noktalar vardı.

Duguit'nin ulusun ve devletlerin egemenliği ile uluslararası hukuk arasındaki ilişkiyi ele alışı, egemenlik kavramının eleştirisine dayanır. O, hem Rousseau'da en berrak ifadesini bulan, Fransız İhtilali'nden beri anlaşıldığı şekliyle egemenlik anlayışına hem de Fransız ve Alman hukukçuların bu husustaki yaklaşımlarına karşı çıkmıştır. Duguit, eleştirisini geliştirmek için mevcut egemenlik anlayışının temellerini ele alır. Buna göre egemenlik bir iradedir. İrade ise potansiyel durumda bir enerjidir. Bu iradi enerjinin eylemsel duruma geçmesi için dışsal bir etkenin varlığı zorunlu değildir; aksine iradeyi potansiyel olmaktan fiili duruma geçiren iradeye içkin bir iç nedendir. Bu iç neden, eylemin yaratıcısının sahip olduğu hedeftir. İradi eylem, bir hedef tarafından belirlenir. Öyleyse egemen iradeyi diğer iradelerden ayıran şey nedir? Fransız

15 Duguit'nin laik ve realist yaklaşımı Atatürk'ü etkilemişti. Bkz. Zafer Toprak, *Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 280-281.

16 A.g.e., s. 126.

17 A.g.e., s. 280.

18 A.g.e., s. 281.

İhtilalî'nden beri benimsenen egemenlik anlayışına göre, bu irade, kendisinden başka hiçbir şey tarafından belirlenmeyen, yalnızca kendisi tarafından belirlenen kendine özgü bir özelliği olan bir iradedir. Egemen bir irade hiçbir zaman başka bir irade şunu veya bunu yapmasını istediği için harekete geçirilemez. Bu tür bir egemenlik tanımının mantıksal sonucu, onun asla herhangi bir yükümlülük altına sokulamayacağı, yalnızca hakları olabileceğidir. Böyle bir egemenlik, mantık gereği bir, bölünmez ve devredilemez olmalıdır ki Rousseau da onu böyle düşünmüştür. Bununla birlikte, "her irade o iradenin dayanağı olan, sahibi olan bir kişiyi düşündürür.". İradeyi gösteren, ne yaptığının/yapmadığının yahut neden öyle yaptığının/yapmadığının bilincinde olan bir varlık olmak zorundadır.¹⁹ Bunun için Rousseau, toplum sözleşmesi çerçevesinde ona katılan bireylerin dışında ayrı bir genel iradeye sahip "ulus" u bu iradeyi kullanan varlık olarak tasarlamıştır. Durkheim da "sosyal kümeyi oluşturan bireysel kişilerden farklı kişisel bir sosyal gerçekliğin varlığı" nı kabul etmiştir. Duguit, bu noktada Durkheim'dan ziyade Comte'un pozitivist yaklaşımını tutarlı bulmuş ve bu öğretiyi pozitif çağdan önceki metafizik çağın kalıntılarını taşıdığı için "gerçekle uyumsuz" olarak nitelemiştir. Duguit'e göre ulus iradesi her zaman bir çoğunluk ve bir azınlık şeklinde kendini ortaya koyar ve çoğunluk azınlığa kendi iradesini kabul ettirir. Rousseau'nun genel iradenin bu boyutunu gözden kaçırın açıklamaları yetersizdir. Bu egemenlik nosyonu aslında despotik bir karakter taşımaktadır.

Fransız hukukçu aynı egemenlik nosyonundan ötürü uluslararası hukukun da tutarlı biçimde temellendirilemediğini düşünmektedir. Zira egemen devletler bağımsızlıklarını sınırlayan ve onlara karşılıklı yükümlülükler getiren bir kurala bağlı olamazlar, olurlarsa egemen olmaktan çıkarlar. Fransız hukukçular bu çelişkiyi aşmak için, egemenliğe karşılıklı saygıyı bir sınır olarak saptamaya çalışmışlardır. Devletler, eğer imzaladıkları bir antlaşmaya uymazlarsa, bu durumda diğer egemenin kişiliğine saldırmış olurlar. Bu sebeple antlaşma hükümlerine uymak egemen devletlerin varlığının kabul edilmesinden ötürü imzacı devletler için zorunluluktur. Ancak bir antlaşmanın bir egemen

19 Atatürk, Rousseau'nun görüşlerini incelemiş ve o da Fransız filozofun vardığı görüşle aynı sonuca ulaşmıştı. Atatürk'e göre de egemenlik tanımı gereği bölünemez ve devredilemez olmalıydı. Bkz. Toprak, *a.g.e.*, s. 18-22. Atatürk ayrıca, tıpkı Rousseau gibi dini topluluğa dayalı bir uluslararasılıkla milliyetçiliğin birbirleriyle uyumsuz enerjiler meydana getirdiği kanaatindeydi; ancak insanlık ideali ile milliyetçilik arasında, milliyetçiliği dar bir yorumla ele almadıkça, uyumsuzluk görmüyordu: "Türk milleti, milli hissi, dini hisle değil, fakat insanî hisle yan yana düşünmekten zevk alır. (...) Çünkü Türk milleti bilir ki, bugün medeniyetin şahrında müstakil ve fakat kendilerine muvazi yürüdüğü umum medenî milletlerle müteakabil insanî ve medenî münasebet, elbette inkişafımızda devam için lazımdır. Ve yine malûmdur ki, Türk milleti, her medenî millet gibi, mazinin bütün devirlerinde keşifleriyle, ihtiralariyle medeniyet âlemine hizmet etmiş insanların, milletlerin kıymetini takdir ve hatıralarını hürmetle muhafaza eder." Bkz. A. Âfetinan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 369-370. Rousseau'nun bu konudaki görüşü için bkz. Jean-Jacques Rousseau, *Dağdan Mektuplar*, Çev. Ayşe Meral, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2021, s. 191-194.

iradeyi sonsuzca sınırlaması mevcut egemenlik nosyonu bakımından yine sorun yaratıyordu. Bunu aşmak için de *sic rebus stantibus* (antlaşma koşullarında değişiklik olduğunda yeni koşullara göre davranabilme) öğretisi benimsenmişti. Bu sayede hem uluslararası hukukun hem de devletin egemenliğinin korunduğu varsayılıyordu. Oysa bir devlet koşulların değiştiğini öne sürerek her an imzanın getirdiği yükümlülükten kurtulabiliyorsa, böyle bir uluslararası hukuk anlayışının temeli çok zayıf demektir.

Duguit'ye göre Jellinek başta olmak üzere Alman hukukçuların buldukları çözüm daha da sorunlu. Onlar, egemen devletlerin -tıpkı iç hukukta olduğu gibi- gönüllü bir şekilde kendilerini sınırlamalarından bahsediyorlardı. Oysa "gönüllü bir bağımlılık gerçek bir bağımlılık değildir.". Bu öğretiye göre egemen irade dokunulmazdır ve bu sebeple aslında öğretinin uluslararası hukuk yönü sıfırdır. Bunun mantıksal bir sonucu olarak Jellinek, devletlerin uluslararası hukuk için değil, uluslararası hukukun devletler için olduğunu savunmuştur. Bu yaklaşımın sonuçları ise I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Belçika'nın tarafsızlığına dair antlaşmayı hiçe sayarak onu işgal etmesiyle görülmüştür.

Duguit, bu sorunların çözümü için dogmatik bir içeriğe sahip olan mevcut egemenlik nosyonunun değiştirilmesi gerektiğini savunuyordu. Devlet, ancak hukuk tarafından sınırlanabilirdi; bu sebeple devlet, hukukun kaynağı değil onun düzenleyicisi ve hukuk düzeninin devam etmesi için gereken işlemlerin yapılmasını gözetmen olmalıydı. Kısacası hukuk, devletin üstünde konumlanmalıydı.²⁰

Döneminde hâkim olan hukuk anlayışlarını yukarıda ele aldığımız gerekçelerle eleştirmekle birlikte, Fransız hukukçuya göre Milletler Cemiyeti, yine de halkların ilişkilerini hukuk üzerine oturtmak²¹ için kalkışılmış en soylu çaba olarak kalacaktı.²²

Duguit'ningörüşlerini bu şekilde özetledikten sonra Menemencioğlu'nun konuya yaklaşımını ele alabiliriz.²³

20 Kia, *a.g.e.*, s. 129.

21 Duguit, insani dayanışmanın yerel dayanışmaların yerini alacağı bir günün geleceği konusunda ümitlidir; ancak realist bir bakışla bunun uzak bir geleceğin işi olduğunu öne sürmüştür: "Beşeri tesanüdün mahallî, muntıkavî yahut millî tesanüdün yerini alacağı, kendini dünya yurddaşı telâkki edeceği bir gün gelecek midir? Bugünü ümit ile bekliyelim; lakin bu ancak uzak bir istikbalin işidir." Bkz. Ethem Menemencioğlu, *Leon Duguit'in Cemiyet, Hukuk ve Devlet Nazariyeleri*, Siyasal Bilgiler Okulu Yayınlarından No. 6, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939, s. 6. Bu kitabın Duguit'den yapılmış bir çeviri olduğunu belirtelim.

22 Duguit, Léon, "Egemenlik ve Özgürlük", *Devlet Kuramı*, Der. Cemal Bâli Akal, Dost Kitabevi, Ankara, 2005, ss. 379-400. Duguit'nin görüşlerini özlü biçimde yansıtan bu çalışma Menemencioğlu tarafından *Hâkimiyet ve Hürriyet* başlığı altında 1925'te Türkçe'ye çevrilmişti. Bkz. Toprak, *a.g.e.*, s. 281.

23 Menemencioğlu'nun görüşleri, şu eserinden yola çıkılarak açıklanmıştır: Ethem Menemencioğlu, *Beynelmîlel Camia Hukukunda Salâhiyet*, Hukuk İlmini Yayma Kurumu Konferanslar Serisi: 53, (Adliye Vekâleti Yönünden Basılmıştır), Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1939.

Menemencioğlu, konferansı boyunca tam anlamıyla Duguit'ci bir yaklaşımı benimsemiştir. Bir uluslararası hukukun imkânı ve devletin bunun içindeki konumunu ele almadan önce, Türk kamu hukuku profesörü, “egemenlik” kavramını masaya yatırmıştır.

Kamu hukukunun egemenliğe sahip bir kişiye, özel hukukun ise egemenliğe sahip olmayan kişilere ilişkin olduğu esası Roma hukukuna dayanmaktadır. Bu esasın geçerli olabilmesi için, devletin bireylerin dışında, bireysel iradelerden ayrı, kendi başına iradeye sahip bir kişi olarak kabul edilmesi mantıksal açıdan zorunludur. Ancak Menemencioğlu'na göre toplum hayatının esası ve gelişim evreleri üzerine, toplumsal olgulara dayalı olarak yapılmış inceleme ve analizler sonucunda “bugün böyle bir Devlet heyulasına inanan âmmeciler²⁴ çok azalmıştır.”. Hatalı olan bu devlet görüşü, “hukukun iradeye bağlı bir iktidar olduğu iddiası”na dayanmaktadır. Böyle bir esastan yola çıkılınca, kamu gücünü yani bugün kullanılan tabirle egemenliği bir hak olarak elinde bulunduran devlete bir kişilik izafe etmemek mantıken mümkün olmaktan çıkmaktadır. Bir kez bu görüş kabul edilince de, kamu gücü olması nedeniyle bu irade iktidarına rakip, onun üzerinde hiçbir kudret düşünülemez: “Hukukun bir irade iktidarı olması, Devletin hâkimiyet hakkına malik bulunması ve nihayet, bu hakka sahip olması dolayısıyla, fizik bir şahıs gibi iradeye sahip bulunması faraziyesi yanlış hareket noktasının mantık zincirile birbirine ekli neticeleridir.”

Böyle “cılız bir sehpa” üzerine kurulmuş olmasına karşın devletin mutlak kudretine dayalı, onu “salahiyetler tevzii salahiyeti” olarak tarif eden bu tür bir “içtimai nizam efsanesi”nin toplumsal olguların realitesi ile hiçbir ilgisinin olmadığı artık anlaşılmıştır. Bu sorunu çözmek için ortaya atılan “autolimitation” yani kendi kendini sınırlama kuramı da, yazara göre hukukçu zihniyeti için garip bir tekliften başka bir şey ifade etmez.

Öyleyse, hukuk iradeye bağlı bir iktidar olabilir mi?

Menemencioğlu, her fiil ve dolayısıyla her hukuki fiil iradidir, der. Fakat burada esas problem, dış dünyada ortaya çıkan değişikliklerin doğrudan doğruya iradi fiilin sonucunda mı yoksa bu iradeye yabancı bir kanunun uygulanması sonucunda mı gerçekleştiğidir. Yazar, burada tıpkı Duguit gibi bireysel davranış ve bireylerin psikolojisinden yola çıkarak birtakım sonuçlara varır. Fizik şahsa ait bir kuvvet olan irade dört evreden oluşur: Tasavvur, araçların değerlendirilmesi, karar ve uygulama. Örneğin bir katil hırsızlık kastıyla öldürmeyi tasavvur eder, nasıl ve ne şekilde öldüreceğini düşünür, ihtimalleri hesaplar, bunlardan birinde karar kılar. Bu kararın sonucunda katilin iradesinin son safhası ile uyguladığı şey tetiği çekmekten ibarettir. Ancak kişi bu eylem sonucunda hayatını kaybederse bunun sebebi sadece katilin tetiğe basmış olması değildir. Örneğin bedeninin bir hareketi sonucunda kurşun boşa gidebileceği gibi,

24 Kamu Hukukçuları.

kalp gibi can alıcı bir yer yerine başka bir yere isabet ederse yine ölüm hadisesi gerçekleşmeyebilir. Öyleyse ölümü doğuran esas sebep fizyolojik bir kanundur. Bu durumda dış dünyada meydana gelen değişiklikler, iradi fiilin doğrudan konusunu oluşturmaz; iradi fiil ancak ve ancak bu değişikliğin gerçekleşmesini mümkün kılacak, iradeye yabancı başka bir kanunun uygulanmasına şart teşkil edebilir.

Hukuk da bir toplum olayıdır ve toplumsal hayattan kaynaklanan birtakım zorunluluklara dayanmaktadır. Bu zorunluluk, toplumun uyumlu dengesinin korunması ve gelişmesidir. Toplum hayatının dengesini bozan eylemler ise bu dengeyi bozar; bu sebeple toplumun dengesini bozan bu tür eylemler aleyhine yaptırımlar koymak zorunluluğu ortaya çıkar. Eylemlerin aykırılığına dair ölçü, bizzat toplum hayatından çıkan düsturlar tarafından belirlenir. Bu düsturlar, toplum dengesini korumaya yöneldikleri müddetçe, “hukuki düstur” niteliğine sahip olurlar.

Ne var ki, hukuki düsturlara içkin olan yaptırımların düzenlenmesi ve uygulamaya geçirilmesi kendi kendine ortaya çıkacak bir gelişme değildir. Devlet adı verilen kurumun varlığı, bu yaptırımların düzenlenmesi ve uygulanması gereğinden doğar. Öyleyse hukuk, toplumsal hayatın bir zaruretinden doğar, devletse hukuki düsturların düzenlenmesi ve uygulanması gibi, bu zorunluluktan türeyen diğer bir zorunluluğu sonucudur.

Bazı hukukçular, hukukun gerçekleştirilmesine dayanan bu salahiyetin “iradi fiiller” olarak ortaya çıkmasından ötürü, bunu iradeye has bir iktidar zannetmişlerdir, daha derinlemesine bir kuramsal inceleme yoluna gitmemişlerdir. Oysa devletin bunu uygulanmasına kaynaklık eden otorite nereden gelmektedir sorusu, bu açıdan kritiktir.

Menemencioglu, bu noktada ehliyet ya da salahiyetin niçin subjektif hak niteliğine sahip olamayacağına dair teknik birtakım açıklamalar yapar. Ancak onun açıklamalarında esas olarak vardığı şu sonucun tespiti bizim için önemlidir: Hukuk, toplum hayatının zorunluluklarından doğar ve kendi yaptırımlarını ve bu yaptırımların gerektirdiği otoriteyi kendi içinde taşır. Bir kanun konulduğunda, bunun toplumda göreceği rıza, devletin iradi fiili olmasına değil, hukuka uygunluğuna dayanır.

İç hukuk söz konusu olduğunda, bu açıklamalar yeterlidir. Ancak uluslararası ilişkiler söz konusu olduğunda, hukuka dayalı salahiyetlere sahip üstün bir devlet olmadığı için, birbirleriyle eşit ve her biri egemenlik hakkına sahip olma iddiası bulunan devletler için müzakere ve anlaşma yoluyla hareket etme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Buna karşın, sorunun çözümü bu kadar basit değildir. Şöyle ki, eğer hukuk ve hukukun uygulanması salahiyeti devletin iradesine has bir iktidar ise, bir devletler genel hukukundan bahsetmek mümkün değildir. Ancak eğer hukuk, bir toplumsal düzen kaidesi ve salahiyet de bu kaidenin söz konusu ülkede uygulanması zorunluluğundan doğan bir

fonksiyona bağlıysa, bir devletler genel hukukundan bahsedilebilir ve bu fonksiyonun icrası salahiyeti devletlere aittir.

Öyleyse devletlerin uluslararası hukuk ve milletlerin uluslararası toplum karşısındaki konumları ne olmalıdır?

Menemencioğlu'na göre yaşanan hayat her gün insanların sahası gittikçe genişleyen bir "medeniyet kadrosu" içinde birbirlerine bağlı olduklarını göstermektedir. Medeniyet denilen şey, ayrı ayrı ve bazen birbirlerinden çok uzak ülkelerde yaşayan insanlar arasında genel bir seviye meydana getirmiştir. Şüphesiz bu ortalama seviyenin üstünde ya da altında olan toplumlar vardır. Ancak tüm toplumların gayesi, bu seviyeye varmak ve hatta onu geçmektir.

Diğer bir açıdan bakınca, özellikle aynı "medeniyet kadrosu" içinde yaşayan insanların düşünceleri, güzel olana dair duyguları, giyinme ve yeme içme tarzlarında bir birleşme görülmektedir. Maddi ve manevi ihtiyaçların giderilmesi ancak uluslararası düzeyde üretimle mümkün olabilmektedir; artık her ülke uluslararası üretim düzeyini hesaba katmak durumundadır.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, uluslararası medeniyet hayatının "milli muhitlerin tamamıyeti" esasına dayandığı ortaya çıkmaktadır. Nasıl ki her "milli muhit"te birey kendi benliğini yükselttikçe o ülkenin seviyesi yükseliyorsa, her millet de kendi yeteneklerini arttırdığı ölçüde uluslararası toplumda bir değer teşkil etmektedir. Zira uluslararası toplumun yükselişi de milletlerin kendilerini geliştirmeleri ile mümkündür.

İşte tam bu noktada, Menemencioğlu, milliyetçilikle evrensel medeniyete katılma arasında nasıl bir bağ kurduğunu açıklar: "Türk Cumhuriyetinin esas teşkilat kanununa dercettiği²⁵ altı prensipten birini teşkil eden milliyetçilik bu manada bir milliyetçiliği ifade etmektedir."

"Bu ifadeler doğrusya" der Türk kamu hukuku profesörü, insanları bu derece sıkı biçimde birbirine bağlayan uluslararası ilişkilerden, iktisadî ve ahlakî açıdan izlenecek yolu düzenleyecek hukuki düsturların doğmaması düşünülemez. Bu uluslararası hukuk kurallarının uygulanmasıyla ilgili yükümlülük, devletleri idare edenlere düşmektedir. Dolayısıyla salahiyetlerini ancak hukuka uygunluktan alan devletler için bu uluslararası düsturlara uymak zorunludur: "Aksi takdirde, bugün şahidi olduğumuz gibi, medeniyetin teşevvüşe²⁶ uğramaması ve beynelmil muhitin ahlaki ve iktisadi derin bir buhran geçirmemesi mümkün olamaz."

25 İçine dâhil etmek.

26 Karışıklık.

2. Necip Ali Küçüka ve Uygulanabilir Bir Proje Olarak Evrensel Kamu Hukuku

Bir politikacı ve hukukçu olan Necip Ali Küçüka, aynı zamanda Hukuk İlmini Yayma Kurumu'nun bir üyesidir. Küçüka, Yeni Türkiye'nin temellerinin atılmasında çok önemli görevler üstlenen hukukçuların, devletin devrimcilik şiarıyla birlikte yürümeyi bir görev olarak gördüğünü belirtmiş ve hukuk biliminin dünyadaki hareketlerini izleyerek bunlara Türk görüşünü de ilave etmek kaydıyla meydana getirilecek fikirlerle, kültüre ve hümanizme de hizmet ettiklerini belirtmiştir.²⁷

Küçüka'nın ele aldığı konu, Avrupa'daki tartışmalar ekseninde evrensel kamu hukukunun ne olduğu ve böyle bir projenin gerçekleştirilebilirliğidir. Küçüka, görüşlerini açıklarken birçok filozof ve hukukçunun görüşlerine başvurmuştur; ancak özellikle Belçikalı devletler hukuku profesörü Henri La Fontaine'in²⁸ görüşlerinin etkisi altında olduğu söylenebilir. Nitekim evrensel kamu hukuku tanımını da ondan almıştır. Buna göre evrensel kamu hukuku, "cins, mezhep ve kültür farkı tanımaksızın şahsi"²⁹ veya camianın hukukunu muhafaza etmek, sulhu korumak ve beynelmilel müşterek medeniyeti yükseltmek maksadile –ve beynelmilel organ vasıtasıyla- vücuda getirilen hukuki mevzuların hey'eti mecmuasıdır³⁰." Küçüka'ya göre bu görüşle, Birinci Dünya Savaşı sonrasında karşı karşıya olunan manzaradan ötürü yaratılan; ancak çok ileri bir adım olmakla birlikte uluslararası barışı sağlamakta yeterli olmayan Milletler Cemiyeti yerine yeni bir kurum önermektedir. Böyle bir görüşün uygulanabilirliğini ele almak için azar, öncelikle hukukun kaynağını anlamak gerektiği kanaatinde dir.

Avrupa'da bu noktada çarpışan iki temel görüş vardır. Biri hukuku kendiliğinden oluşan bir şey olarak tasavvur ederken, diğeri onu toplumdaki çatışmaların meydana getirdiği bir sonuç olarak görür. Küçüka'ya göre her iki görüşte de doğruluk payı olsa da, kesin olan hukukun Robinson Crusoe türü yaşamların olduğu ortamlarda değil; ancak toplum hayatının görüldüğü yerlerde ortaya çıktığıdır. Artık insanlık, 18. yüzyıldaki insanların üzerinde var olan metafizik bir hukuk görüşünden çok uzaktadır; onun yerine başka bir kılıkta yine metafizik nitelikteki doğal hukuk görüşü geçirilmeye çalışılmıştır. Ancak doğa "kör, sağır ve duygusuzdur"; o kendi "determinizması" içinde belli kurallara bağlı olarak akıp gitmektedir. Ona değer ve önem veren insandan başkası değildir. İnsan ise doğası itibariyle fizik, biyoloji ve psikoloji kanunlarının

27 Küçüka'nın görüşleri şu eserinden yola çıkılarak açıklanmıştır: Necipali Küçüka *Evrensel Âmmeye Hukuku*, Hukuk İlmini Yayım Kurumu Konferanslar Serisi: 26, (Adliye Vekâleti Yönünden Basılmıştır), Hapisane Matbaası, Ankara, 1937. Yazarın adı, kitapçıkta Necipali şeklinde yazılmıştır.

28 Çalışmada Belçikalı hukukçunun adı yanlış biçimde "Lafontain" olarak yazılmıştır.

29 Şahıs olmalı.

30 Tümüdür.

etkisi altındadır. Bu kanunların etkisi altındadır ki, toplum hayatı başlar başlamaz diğer kişilerin hukukuna uymak emri insanın içinden gelmektedir.

Öyleyse Rousseau'nun meşhur tezinde ileri sürüldüğü gibi insanlar bir toplumsal sözleşme ile bir araya gelmiş değillerdir; insanlar kendi doğaları gereği hiçbir sözleşmeye gerek kalmaksızın birleşmişlerdir. Bu anlamda, nasıl ki iktisatçılar bir "homo economicus"tan bahsediyorlarsa bir "homo jurideus"³¹tan da bahsetmek mümkündür.

Ne var ki, Küçüka, hukuk kurallarını statik bir şey olarak görmez. Hukuk kurallarının ortaya çıkmasında fizik olaylarının, iktisadi şartların, tarihi sebeplerin ve vicdan ve zekâ gibi insani niteliklerin de etkisi olabilir. Bundan ötürü yazar, Fransız hukukçu Horiou'ya katılarak "hukuk bir harekettir" görüşünü savunur.

Eğer hukuk durağan değilse ve insanla birlikte ilerliyorsa, bugünkü devletler hukuku prensipleri, toplumların mutluluk ve ilerlemelerine, barışın tesis edilmesine yetecek bir noktada mıdır? Küçüka'nın bu soruya cevabı olumsuzdur. Zaten ne 1914'ten önceki şekliyle ne de Milletler Cemiyeti kurulduktan sonraki haliyle bir uluslararası hukuktan bahsetmek mümkün değildir. Buna ancak bir devletler hukuku denebilir.

Küçüka bu durumun sebebine ilişkin olarak, ismini anmaksızın Duguit'nin Fransız ve Alman hukukçuların yanlış görüşlerine yönelik getirdiği eleştirileri tekrarlar. Buna göre Fransız hukukçular, devletler hukukunu, birbirini dengi olarak tanıyıp bir diğerine saygı gösteren devletlerin anlaşmaları ile açıklarken, daha da problemlili olan Alman görüşü devletlerin kendi kendilerini sınırlamayı kabul etmelerini devletler hukukunun temeli olarak yeterli görür. Bu görüşe göre hukuk devletler içindir, yoksa devletler hukuk için değildir. Söz konusu görüşten yola çıkılırsa, hukuk kurallarının uyulması gereken kurallar olarak görülmekten çok istenildiği zaman bozulabilecek kurallar olarak görülmesi çok doğal olacaktır. Yapılan antlaşmaların galiplerin mağluplara dayattığı ve mağlupların da ne yapıp edip kurtulmaya çalıştığı hükümler içermesi bu sebeptendir ve bu antlaşmalar hiçbir şekilde barışı sağlayamamıştır. Bu noktada bazı Alman ve İtalyan hukukçuların benimsediği "devletlerin hukukları devletlerin hudutları ile birdir" görüşüne de değinen Küçüka, bu iddiayı "boş ve hodbin"³²olarak niteledikten sonra, bu görüşün hukuk zihniyetini iki asır geriye atacak ölçüde bir gericiliği temsil ettiğini belirtmiştir.

Yazar, bu iddiaya karşı görüşlere yer vererek onun geçersizliği göstermek de istemiştir. Burada referans verdiği temel bir yaklaşım, solidarizmdir. Küçüka, Türkiye'deki solidarist yaklaşımı etkilemiş bir diğer önde gelen solidarist düşünür Léon Bourgeois'nın devletler hukukunda milletlerin bencilliğine dayalı bir yaklaşım yerine dayanışmacılığa dayalı yeni bir korporasyon

31 Yanlış yazılmış olmalı. Doğrusu Homo juridicus'tur.

32 Bencil.

hukukunu önerdiğini belirtmiştir. Uluslararası hukukun devletlerin karşılıklı muvafakatlarından değil; ama kendini devletlere empoze eden hukuktan doğması gerektiğini savunan Amerikalı hukukçular da bulunmaktadır.

Küçüka, Türkiye’de iyi tanınan zamanın önde gelen hukukçularından Hans Kelsen’in görüşlerine de önem vermiştir. Onun Alman hukukçuların genelinden ayrılan bir çizgiyi savunduğunu belirten yazar, Kelsen’in hukukun kaynağı olarak devleti göreyerek realist bir yaklaşım sergilediğini; bununla birlikte antlaşmaların gücünün zayıfa dayattığı dolayısıyla gücün hakka dönüştüğü bir şekilde değil; eşit şartlar altında, hukuk zihniyetine uygun şekilde yapılması fikrini savunduğunu ifade etmiştir.³³

Öyleyse uluslararası hukuk ancak milletler camiası içinde aranmalıdır. Ancak Küçüka’ya göre şu da bir gerçektir ki, bir uluslararası hukukun varlığı her koşulda devletlerin egemenliğini az çok sınırlayacaktır. Devletlerin egemenliğini sınırlayacak olmasından ötürü de tüm devletler bu konuda doğal olarak hassastırlar. Ancak aslında sorun görüldüğü kadar çetrefil değildir. Nitekim Duguit’ye göre, devlet, kendi üstündeki hukuk kaidelerine uymak zorundadır. Küçüka bu noktada Duguit ile benzer fikirlere sahip olan Hollandalı siyaset bilimci Krabbe’yi³⁴ de yardıma çağırır ve onun devleti çeşitli kanun ve düzenlemelerden ibaret bir kurum olarak tanımlayan yaklaşımına yer verir. Öyleyse devlet, hukuk kurallarına uymakla aslında kendi egemenliğine karşı bir durumu kabul ediyor değildir. Burada sadece egemenliğin bir yeniden tanımlanması durumu söz konusudur. Nasıl ki devletin sosyal alana müdahalesiyle bazı hürriyetler ve mülkiyet kısıtlanmış; ama gerçekte bu kısıtlamalar onları ortadan kaldırmamış; aksine hürriyet ve mülkiyetin korunmasına hizmet etmişse, uluslararası hukukla getirilecek kısıtlamalar da egemenliği ortadan kaldırmadan uluslararası barışa hizmet edecek; zayıf devletlerin daha güçlülerce imhasını önleyerek onların egemenlik hakkını da korumuş olacaktır.

33 Hans Kelsen söz konusu dönemde Türkiye’de iyi bilinen hukukçulardan biridir. Aslında Kelsen’in görüşleriyle Duguit’in görüşleri arasında bazı bakımlardan ciddi paralellikler vardır. Nitekim Jochen von Bernstorff, Leonard Nelson, Léon Duguit ve Hugo Krabbe ile birlikte Hans Kelsen’i uluslararası hukuku “gönüllülük”le temellendiren yaklaşımı reddeden öncü eleştirmenler arasında sayar. Kelsen de evrensel bir kamu hukukuna inanan kişilerden biridir. Bkz. Jochen von Bernstorff, *The Public International Law Theory of Hans Kelsen: Believing in Universal Law*, Cambridge University Press, New York, 2010, s.70. Hans Kelsen, ayrıca devleti tanımlayıcı olarak görülen halk, ülke ve kamusal gücün hepsinin ancak hukuki olarak tanımlanabilir olduğunu savunmuştur. Devlet bir sosyal kolektivite olarak düşünülürse bu kolektivite ancak normatif bir düzenle kurulabilir. Devleti, bir kişinin başka bir kişi üzerinde uygulamaya kalktığı iktidardan ve genel olarak diğer iktidar türlerinden ayıran şey, onun normatif bir niteliğe sahip olmasıdır. Hukuka değil de salt fiili iktidar ilişkilerine dayanan bir organizasyonu devlet olarak görmek mümkün değildir. Devlet gücü, “devletin ya da onun hukukunun ardına saklanmış mistik bir kuvvet” de değildir; “o yalnızca, devlet hukuki düzeninin etkinliğidir.” Bkz. Hans Kelsen, “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği”, *Devlet Kuramı*, Der. Cemal Bâli Akal, Dost Kitabevi, Ankara, 2005, ss. 425-429. Bu görüşle, Duguit’in devleti hukuki kuralların uygulanmasını sağlayan bir fonksiyon olarak gören yaklaşımı arasındaki benzerlik açıktır.

34 Hugo Krabbe.

Küçüka, bu teorik temellendirmeden sonra, uluslararası barışı sağlayacak kurum ve kuralları bulmaya yönelik geçmişten o güne uzanan fikir ve uygulamalara yer verir. Kant, Fichte ve Saint Thomas gibi düşünürler, bir milletler cemiyeti kurmayı hayal etmişlerdi. Yine Pierre de Bois ve Amerique Curse de en azından bir Avrupa barışını sağlamak için bir ittifak kurmak istemişlerdi. Nihayet kendi zamanı için çok yenilikçi olsa da çağdaş düşünce için hiç de yabancı sayılmayacak ileri fikirler ortaya atmış Fransız yazar Abbé de Saint Pierre barışı sağlamak için oluşturduğu projeye, ittifaka katılan devletlerin aralarındaki sorunları silahla çözmekten ebediyen vazgeçtikleri maddesini koymuştu. Bu fikir, zamanı için o kadar yenilikçiydi ki, Voltaire gibi bir düşünür bile bunu gerçekçi bulmamış, onu “daimi bir sulh fikri bana âlemsümul bir dilin olması kadar garip görünüyor” diyerek karşılamıştı.

Böyle bir fikri arka plana da yaslanarak ortaya çıkan Milletler Cemiyeti, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerdeki ciddi yaklaşımlardan ötürü devletlerin üstünde bir varlıkya da bir ittifakşekilde ortaya çıkmamıştı. Milletler Cemiyeti’nin arzu edilen başarıya ulaşamamasının başka sebepleri de vardı. Bunlardan biri, bu teşkilat kurulurken bütün milletlerin buna katılacağı varsayılmasına rağmen bunun gerçekleşmemesiydi. Diğer, Milletler Cemiyeti’nin sadece devletlerden oluşmasıydı. Son olarak insanların böyle bir ülkü için hazır olmaması da onun barışı sağlamadaki etkisizliğinin sebeplerinden biriydi. Yine de bu konuda gayretler devam ediyordu. Örneğin 1927’de Varşova’da toplanan Uluslararası Ceza Hukukunun Birleştirilmesi Konferansı’nda saldırı savaşının cinayet kabul edilmesinin kanunlara geçirilmesi teklif edilmişti.

Öyleyse insanlık, vaktiyle hayal mahsulü sayılan Abbé Saint Pierre’nin fikirlerinde ileri sürdüğü noktadan bile ileri duruma gelmişti. Bu şartlar altında şahısların ve toplumların hukukunu korumak için uluslararası bir organ vasıtasıyla bir kamu hukukunun ortaya konulmasını “gayri mümkün” sanmak doğru olmayacaktı.

Küçüka’ya göre evrensel bir kamu hukuku mümkündü. Kabul edilen evrensel kamu hukuku sayesinde devletleri ilgilendiren tüm davalar bu uluslararası kuruluş içinde çözülebilecekti. Küçüka, bir Türk hukukçu olarak buna katkıda bulunabilmek adına şematik bir özellik gösteren bir “evrensel amme hukuku layihası”nı da eserine eklemişti. Çok şematik olmasından ötürü hakkında kapsamlı yorum yapmaya imkân vermeyen bu layihada, dünya vatandaşının bir hukuki kişilik olarak tanındığı görülmektedir ki, bu oldukça dikkate değer bir olgudur.

Küçüka’ya göre bu proje, Milletler Cemiyeti fikrinden daha ileri olmakla birlikte henüz taslak halindeydi. Üstelik Avrupa’daki kamu vicdanı böyle bir projeyi kabul etmekten çok uzaktı; aksine bütün dünya hızla silahlanmaktaydı.³⁵

35 Bunlarla birlikte Küçüka, II. Dünya Savaşı’nın yaşandığı 1940 senesinde, *Yeni Yol* dergisinin “Avrupa İttihadı Olabilir mi/Pan-Avrupa” konulu anketine, belirli koşulların sağlanması

Kendisine realizmi rehber edinen genç Türkiye Cumhuriyeti de bu gerçeğe göre daima kuvvetli olarak kendi hak ve menfaatlerini korumak zorundaydı. Ne var ki, Kemalist rejim inkılâpçı karakteri gereği başka toplumlarda ortaya çıkan fikirleri takipten bir an bile geri durmayacaktı ve kendisi de bu anlayışlıdır ki iki yüzyıldan beri bazen hızlı bazen yavaş hareketlerle fakat sağlam esaslara dayanan hakseverlik aşkından doğan bu kuvvetli fikir akımlarından Türk hukukçuları haberdar etmeyi gerekli görmüştü.

3. Cemil Bilsel ve Hâkimiyetçi, Barışçı, Eşitlikçi “Türk Mektebi”

Cemil Bilsel, Cumhuriyetin kuruluş yıllarının en önemli hukukçuları arasında yer alır. Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, Ankara’da yeni açılan Hukuk Fakültesi’ni idare edecek, onu nitelikli bir bilim yuvası haline getirecek ehliyetli kişiyi ararken, aklına ilk olarak hocası Cemil Bilsel gelmişti. Bilsel, o sırada İstanbul Hukuk Fakültesi’nde devletler genel hukuku profesörü olarak görev yapıyordu ve idari görev almaya istekli değildi. Ancak Adalet Bakanı’nun ısrarı karşısında bu teklifi kabul etti ve tam yetki ile Ankara Hukuk Mektebi’nin başına getirildi. Oğuzoğlu, Cemil Bilsel’in “Ankara Hukuk Mektebi’nin hakikaten bir fakülte hüviyeti kazanmasında büyük emekleri geç(tiğini)” yazmaktadır. 1925-1935 yılları arasında durmaksızın fakülte için çalışan Bilsel, Lozan Antlaşması ile ilgili temel metinlerden olan iki ciltlik eserini de bu zaman zarfında meydana getirmişti.³⁶ Üniversite Reformu sonrasında İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü’ne getirilen Bilsel’in buradaki Hukuk Fakültesi’nde gözlemlenen sorunları da düzeltmesi bekleniyordu ve Bilsel, bu hususta Başbakan İnönü’nün tam desteğine sahipti.³⁷ Görüldüğü gibi Bilsel hem Ankara’daki hem İstanbul’daki hukuk fakültelerinin Cumhuriyet’in eğitim anlayışı doğrultusunda şekillendirilmesinde birinci derecede rol oynamış bir hukukçuydu. Bilsel’in konumuz açısından önemli olan bir başka özelliği, Birleşmiş Milletlerin kuruluşunu beraberinde getirecek San Francisco Konferansı’na Dışişleri Bakanı Hasan Saka’nın başkanlığında katılan Türk Delegasyonu’nun müşavirliğini üstlenmiş olmasıdır.³⁸

Cemil Bilsel’in Hukuk İlmini Yayma Kurumu’nda verdiği konferansı inceleyecek olursak; bu konferans da evrensel, kıtasal ve ulusal kamu hukuku fikirleri üzerine bir incelemeye dayanıyordu. Bilsel’in söz konusu konferanstaki

halinde böyle bir birliğin kurulabileceği yönünde cevap vermiştir. Bkz. M. Bülent Varlık, *1940’ların Dergileri*, Cilt III, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2021, s. 69.

36 Hüseyin Cahit Oğuzoğlu, “Ankara Hukuk Fakültesi’nin Kuruluş ve İlk Yılları”, *Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 210, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1966, ss. 12-14. Eser için bkz. Cemil Bilsel, *Lozan*, C.1-2, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933.

37 Oğuzoğlu, *a.g.m.*, s. 14.

38 Bilsel, bu konferansla ilgili görüşlerini ve Washington Hukukçular Komitesi’nde kendisinin de katıldığı çalışmaları anlattığı bir kitap da kaleme almıştır. Bkz. Cemil Bilsel, *Birleşmiş Milletler-1: San Francisco Çalışmaları*, Kenan Matbaası, İstanbul, 1946.

esas amacı, bu konulardaki Türk görüşünü ortaya koymaktı. Ancak öncelikle, evrensel kamu hukuku hakkındaki gelişmeleri ve bu husustaki fikirlerini açıklamayı gerekli görmüştü.

Bilsel, birbirinden denizlerle ayrılmış farklı kıtalarda iki milyardan fazla insanın 60 civarında devlet çatısı altında yaşadığını; ancak bunlardan farklı kıtalara yayılmış topraklarıyla yaklaşık 35 milyon kilometre kare yüzölçümüne ve 516 milyon nüfusa sahip İngiltere'nin de, yalnız bir kıtada toprağı olup 1.5 milyondan ibaret nüfusa sahip Estonya'nın da kendilerine tamamen yeterli olmadığını; dolayısıyla devletler arasında ilişkiler kurulmasının zaruri olduğunu saptayarak incelemesine başlamıştır.³⁹ Bu ilişkiler zaruri olduğuna göre, bunları düzenleyecek kuralların da bütün yeryüzünü kapsayıcı yani evrensel olması da bir zorunluluk olarak kendini gösteriyordu: "Evrensel icaplara, evrensel meselelere, evrensel münasebetlere evrensel hukuk ve kaideler lazımdır.". Bilsel'e göre ne coğrafi durum ne medeniyet ve din farkları ne de hükümet şekli devletlere ayrı ayrı kurallar uygulanmasını haklı kılamazdı. Devletler hukukunun doğduğu günden beri ideali her yerde geçerli hukuk kurallarını saptamaktı ve zaten böyle olması da gerekiyordu. Ancak uygulamada bu ideale ulaşmak kolay olmamıştı. Türk hukuk bilginine göre, bu, evrenselliğe karşıtlık gösteren üç kriterin öne sürülmesinden kaynaklanıyordu.

Bu kriterlerden birincisi din kriteriydi. Hıristiyan yazarlara göre devletler hukuku Hıristiyanlığın verdiği aydınlık sayesinde kurulabilmişti. O sebeple onun uygulanması da ancak halkı Hıristiyan olan devletler arasında mümkün olabilirdi. Oysa Bilsel, bu görüşün tamamen yanlış olduğu kanaatindeydi. İlk olarak, devletler hukukunun esaslı bir ilkesi olan antlaşmalara hürmet belki en önce Türkler tarafından uygulanmıştı. İkinci olarak, Hıristiyan olduğu halde Habeş İmparatorluğu'na bu hukuku uygulanmaması ve onun ortadan kaldırılması ya da Japonya'nın bu hukuku benimsemesi din esasıyla nasıl açıklanacaktı? Bu görüş, aslında siyasi amaçlarla dinin istismar edilmesinden başka bir temele dayanmıyordu. Öyle ki, daimi barış taraftarı olduğunu söyleyen bazı Avrupalı düşünürler bile bu tasavvurlarına Osmanlı İmparatorluğu'nu dahil etmek istememişlerdi. Yine de laik düşüncenin etkisiyle farklı yaklaşımlara sahip bilginler de ortaya çıkmıştı. Samuel von Pufendorf ve Bluntschili⁴⁰ gibi bilginler bunlar arasındaydılar ve uluslararası hukukun her dinden insanı birleştirdiğini savunmuşlardı.

Bu çerçevede öne sürülen bir diğer kriter kıta kriteriydi. Bunda da aslında ayrımcı yaklaşımın laikleşmiş bir versiyonu söz konusuydu. Bu kez de devletler hukukunun Avrupa'da doğduğu ileri sürülerek uygulama sahası da bu kıtaya münhasır kılınmak istenmişti. Ancak bu kritere bile tam olarak

39 Bilsel'in görüşleri şu eserinden yola çıkılarak açıklanmıştır: Cemil Bilsel, *Devletler Hukukunda Evrensel, Özel Telâkkiler ve Ulusal Mektepler*, Hukuk İlmîni Yayma Kurumu Konferanslar Serisi: 51, (Adliye Vekâleti Yönünden Basılmıştır), Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1939.

40 Eserde iki hukuk bilginin adı da yanlış yazılmıştır. Biz metinde doğrusunu yazmayı tercih ettik.

uyulmamıştı: Örneğin Japonya, Liberya gibi devletler Avrupalı olmadıkları halde bu hukuktan yararlanabilirken Osmanlı gibi Avrupa'da toprakları bulunan bir devlet bu çemberin dışında bırakılmıştı. Avrupa'daki Hukuku Düvel⁴¹ Enstitüsü 1779'da La Haye toplantısında Doğu devletlerine uygulanacak hukuk kurallarını saptamak için bir komisyon kurmuştu ki burada ile sürülen fikirler uygar insanlık açısından yüz kızartıcı nitelikteydi.

Osmanlı İmparatorluğu bu açıdan ele alındığıdaysa, onu da bu hukuktan yararlandırmamak adına Kur'an'ın yalnız ahlak kanunları değil fakat uluslararası ilişkileri de düzenleyen kanunlar içerdiği ve buna göre Müslümanların gayr-ı Müslimlerle bu tür bir ilişkiye girmesini yasakladığı ileri sürülmüştü. Aslında Osmanlı'nın merkezinde yer aldığı "Şark Meselesi"ne dair öne sürülen bu görüşler, bir İsviçreli profesörün belirttiği gibi Avrupa devletleri için büyüme bahanesinden başka bir şey değildi.

Son olarak evrensel hukuk görüşüne karşı medeniyet kriterinin öne sürülmesinden bahsedilebilirdi. Bu kriter hâlâ ileri sürülmekteydi. Örneğin Lorimer⁴² insanlığı medenî, barbar yani yarı-medeni ve vahşi diye üçe ayırmıştı ve her birine medeniyet seviyesine göre muamele yapılması fikri kabul görüyordu. Osmanlı yarı-medeni sayıldığından ona kapitülasyonların uygulanması normal kabul ediliyordu. Milletler Cemiyeti'ne de bu açıdan eleştirel yaklaşan Bilsel, manda fikrinin kabul görmesini karşı tarafı aşağı görme anlayışının bir uzantısı sayıyordu. Bu kabul edilemez tutum yüzündendir ki İsmet Paşa, Lozan'da karşı tarafın medeniyet seviyesini sorgulama gereği duymuştu.⁴³

Evrensel bir kamu hukuku fikriyle uyuşmayan bu kriterleri tespit ettikten sonra Bilsel, evrensel kamu hukukunun nasıl tanımlanabileceği ve bu hukuka karşı akımlar üzerinde durmuştur. Bilsel, bu hususta evrensel adalet fikrine dayalı olarak bir evrensel hukuk tanımı ortaya koyanlar ya da devletler genel hukuku ile onu aynı anlamda sayanların görüşlerine yer verdikten sonra kendi tanımını ortaya koymuştur. Türk hukukçuya göre "enternasyonal camiaya tatbik edilebilir olan Devletler hukuku kaideleri muhtelif kıt'aların pek çok devletleri tarafından kabul edilmiş ise evrenselidir.". Bu durum ister evrensel adalet fikrine dayansın ister diplomasi yoluyla ortaya çıkmış olsun, sonuç değişmeyecektir. Devletlerin çok büyük çoğunluğunun bu kuralları kabul etmiş olması da söz konusu kuralların evrensel sayılması için yeterlidir; bazı hukukçuların savduklarının aksine bu kuralları bütün devletlerin kabul etmiş olmaları gerekmez.

41 Devletler Hukuku.

42 James Lorimer, İskoçyalı Kamu Hukukçusu.

43 Bilsel, İsmet Paşa'nın şu sözlerini aktarıyor: "Türkler kendi memleketlerinde ecnebilerin öyle muamelelerine uğradılar ki eğer bu memleketlerin medeniyetleri hakkında bu muamelelere göre bir hüküm vermek lazım gelirse bunlarda bir kanun mevcut olduğundan bile şüphe etmek lazım gelir."

Evrensel kamu hukuku fikrinin karşısında yer alan akımlara gelince, bunlar partikularizm, kontinentalizm, rejionalizm ve nasyonalizmdir.⁴⁴ Bilsel, bunlardan özellikle kıtacı ve bölgeci akımların etkileri üzerinde durmuştur.

Ona göre, kıta içinde bazı düzenlemeleri öngören hukuk kuralları her zaman için evrensel kamu hukukuna karşıt değildir. Ancak bu konuda aşırı gidilmesi doğru olamayacağı gibi, kıta hukuku da evrensel hukuka üstün olamaz.

Bölgesel antlaşmalarla meydana getirilen hukuki metinler de katı bir bölgencilğe varmadıkça evrensel hukukla çelişmeyecektir. Nitekim Balkan ve Sadabat Paktları Milletler Cemiyeti Paktı dairesinde oluşturulmaları bakımından bu duruma örneklerdir.

Bilsel, bu noktaya kadar ele almadığı milliyetçi yaklaşımla ilgili konuyu ise “ulusal mektepler” başlığı altında ele alır. Bilsel’e göre buraya kadar ele aldığı görüşler ne olursa olsun realitede Latin, Anglo-Sakson, İtalyan, Alman, İngiliz, Amerikan hukuk mekteplerinden bahsedilmekteydi. Almanya gibi bazı devletlerin hukukçuları enternasyonal bir hukuku kabul etmezlerken, savaşı da milli siyaset aracı olarak olumlamaktaydılar. Yine devrimci bir süreç yaşamış Fransa ve Sovyetler Birliği gibi bazı ülkelerin, başka ülkelere de etkide bulunan ilkeler tespit ettikleri görülmekteydi. Bunlar enternasyonal etkileri olmakla birlikte, o ülkelerin bilginlerinin yaklaşımlarının izlerini taşımaktaydı. Dolayısıyla ister Almanya’da olduğu gibi aşırı milliyetçi ister daha enternasyonalist eğilimli olsun, gerçek hayatta ulusal mektepler vardı. Bilsel, “bana göre”, diyordu, “bir Devletler Hukuku Türk mektebi vardır.”. Peki, Bilsel’e göre “Türk Mektebi”nin savunduğu prensipler nelerdi?

Bilsel’e göre Türk Mektebi hâkimiyetçiydi. Duguit,⁴⁵ Kelsen ve Krabbe’nin kendi kurdukları teorik sisteme uymadığı için hâkimiyet ilkesi aleyhinde bulunmaları hakimiyetin mutlak olması gerektiği fikrine dayanmaktaydı. Yine hukuk kısıtlamaya dayandığı halde hâkimiyetin mutlak olduğu gerekçesiyle hâkimiyet fikrine itiraz edenler olmuştur. Bazı başka bilginler hâkimiyetin içeriğini tanımlamanın imkânsızlığından, devletlerin artan karşılıklı bağımlılığından ya da bu fikrin uluslararası ortamda bir anarşi yaratacağından ötürü ona karşı çıkmaktaydılar. Ancak Zagreb Üniversitesi devletler hukuku profesörü Andrassy’nin belirttiği üzere hâkimiyet fikri kuramlardan değil

44 Tikelcilik, kıtacılık, bölgencilik ve milliyetçilik.

45 Léon Duguit’in Türk hukukçuları üzerinde önemli etkileri olmakla birlikte, ulus egemenliğinin Türkiye Cumhuriyeti’nin kabul ettiği en temel bir ilke olduğu düşünüldüğünde, onun egemenlikle ilgili görüşleri kuşkusuz eleştiriliyordu. Örneğin İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Devletler Genel Hukuku Doçentlerinden Orhan Arsal, bu görüşü, üstelik CHP tarafından düzenlenen bir konferansta eleştirmişti. Arsal, kendisinin de pozitivist görüşe bağlı olduğunu söylüyor; ancak Duguit’in görüşünü Jellinek’in açıklamasına dayalı olarak reddediyordu. Buna göre egemenlik, mantıkî bir kategori değil, tarihi bir kategoriydi. Bkz. Orhan Arsal, *Devletin Tarihi*, Cumhuriyet Halk Partisi Yayını (Konferanslar Seri: 1, Kitap: 22), Ankara, 1938.

tarihi gelişim içinden doğmuştu ve kuramlarla ortadan kaldırılamazdı. Nitekim karşıtlarına rağmen hâkimiyet, yaşayan, zinde bir mefhumdu.

Bilsel'e göre hâkimiyet fikrine karşı olanlar, onun mutlak olma niteliğini abartıyorlardı. Oysa bugün "hâkimiyet hukuka tâbi olan ve hududu hukuk ile tayin edilen mahdut bir salahiyyettir."

Türk Mektebi'nin hâkimiyetçi olmasının tarihsel sebepleri de vardı. Hâkimiyet ve istiklallerini mücadele ile kazanan devletler, bu mefhumu çok daha bağlı olurlardı. Türk milleti, istiklalini harp ve siyaset meydanlarında mücadele ederek kazandı için, Türk Mektebi de hâkimiyetçi olmalıydı.

Bununla birlikte Türk Mektebi eşitlikçiydi. Osmanlı İmparatorluğu kudretli çağlarında kendini bütün devletlerden üstün görüyordu. Gerileme ve düşme devrinde bu defa ona eşit muamele edilmez olmuştu. Lozan'da yeni Türk görüşünü ortaya koyan İnönü ise, hâkimiyet kadar eşitlik üzerinde de ısrar etmişti.

Türk Mektebi'nin bir diğer özelliği milliyetçi olmasıydı. Türkiye, ülkelerin kurulması, sınırların saptanması ve diğer ülkelerle ekonomik ve politik ilişkilerde milliyet ilkesine bağlıydı.

Bu görüşün doğal bir uzantısı olarak Türk Mektebi devletler hukuku kurallarında sınırlamacıydı. Kapitülasyonlara ve imtiyazlara karşı yapılmış mücadele de bunu göstermekteydi. Ekonomik sahada da diğer devletlerle ilişkilerinde aynı sebeple himayeci idi.

Bununla birlikte Türk Mektebi antlaşmalara bağlılığı ve barışçılığı da savunmaktaydı. Türkiye, uluslararası antlaşmalarda uygun bulmadığı hususların değişmesini isterken dahi barışçı ve antlaşmaların gösterdiği yöntemlere uygun olan yolu tercih ediyor; revizyonist devletler gibi davranmıyordu. Boğazlar Sözleşmesiyle ilgili tutumu bunun açık göstergesiydi.

Son olarak Bilsel'e göre Türkiye'nin yeni görüşü Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" formülü ile en iyi ifadesini bulmuştu. Bu politika riyakâlığa değil, "inanlı bir samimiyete" dayanıyordu. İnönü'nün de ifade ettiği gibi Atatürk'ün en kıymetli ideali, milletler arasında kardeşçe bir insanlık hayatının ortaya çıkmasıydı.

Sonuç

Atatürk, insanlık idealini dışlamayan bir milliyetçilik anlayışına sahipti. Bu görüşünü çeşitli konuşmalarında açıklamıştı. Ona göre insanları birbirine düşman eden önyargıların ortadan kaldırılması ve milletlerin kardeşçe bir hayat yaşamaları gerekiyordu. Bu sebeptir ki onun milliyetçilik anlayışında Türk milletinin, dünya milletler ailesinin samimi bir üyesi olarak ortak uygarlığa katkı yapacak şekilde kültürünü geliştirmesi çok önemli bir yer tutuyordu. Uluslararası sorunların barışçı bir şekilde çözümlenmesine olan inancından ötürü, çok eleştirilen Milletler Cemiyeti'ni saygın bir çaba olarak görmeye devam ediyordu.

Bununla birlikte Atatürk, diğer konularda da olduğu gibi, izleyeceği politikanın siyasi-ideolojik temellerini ana hatlarıyla açıklamış, bu fikirleri bir doktrin haline getirmemişti. Söz konusu fikirler, resmî düzeyde kapsayıcı bir kuramsal zemine de oturtulmuş değildi. Bununla birlikte Atatürk'ün ve onu izleyen Kemalist hukukçuların görüşlerini oluşturmalarında etkili olan bazı faktörleri saptamak önemlidir. Bunlardan bir tanesi Osmanlı döneminden beri kimi zaman çatışarak kimi zaman uzlaştırılarak Türk düşüncesinde etkili olmuş vatansız, milliyetçi ve insanlık idealine yönelen akımlardır. Diğer yandan, Osmanlı İmparatorluğu Avrupa emperyalizminin kurbanı durumundaydı ve Türkiye Cumhuriyeti ancak Kurtuluş Savaşı başarıya ulaştırıldıktan sonra kurulabilmişti. Bu da Türk yöneticileri ve entelektüelleri ulusal bağımsızlık ve egemenlik konusunda hassas yapıyordu. Öte taraftan Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım, dünyada da barışın sağlanması noktasında hem kurumsal hem düşünsel arayışlara sebep olmuştu ki bunlar en kapsamlı yansımalarını hukuk alanında bulmuşlardı. Dolayısıyla dünya barışının nasıl sağlanabileceğine yönelik tartışma, dönemin Avrupa'sında çok revaçtaydı. Fakat fikrî alanda bu çabalar bir yandan devam ederken diğer taraftan da özellikle revizyonist devletlerin yeniden silahlanmaya başlamaları uluslararası siyaset sahnesinde gerginliği tırmandırmaktaydı.

İşte bütün bu faktörlerin etkisi altında, Kemalist hukukçular insanlık idealini göz önünde tutan ama aynı zamanda ulusal bağımsızlıkçı bir yaklaşımı oluşturmaya, kısaca ifade edersek milliyetçilik ile evrenselci yönelimi uzlaştırmaya çalıştılar. Bu problem zorlu bir problemdi; zira Atatürk'ün de benimsediği Rousseaucu ulusal egemenlik anlayışı ile teorik temelleri sağlam bir evrensel kamu hukukunun nasıl bir zeminde buluşturulabileceği gerçekten de bir muammaydı.

Rousseaucu ulusal egemenlik fikriyle evrensel kamu hukukunun uzlaşmaz olduğunu düşünen Léon Duguit'nin sadık bir takipçisi olan Ethem Menemencioğlu, egemenliğin üzerine hukuku koyarak ve egemenliğin klasik

tanımının bir yana bırakılması gerektiğini savunarak bu sorunu çözmeye çalıştı. Baştan sona Duguitci esaslara dayalı bir açıklama getirdiği için, Menemencioğlu teorik bir tutarlılığa sahipti; ancak açıklamaları daha çok Türk Devrimi'nin benimsediği insanlık idealine yönelmişti. Dolayısıyla Türkiye'nin uyguladığı mevcut siyaseti ve anayasasında yer alan ilkeleri açıklamalarının temeli olarak kabul eden değil; fakat ileriye dönük bir idealin teorik zeminini oluşturmaya çalışmış, saf akademik bir metin kaleme almıştı.

Necip Ali Küçüka da Menemencioğlu ile benzer bir yaklaşıma sahipti; ancak dönemin dünyasının çelişkileri Küçüka'nın yazdıklarına da tutarsızlıklar olarak yansımıştı. Zira bir yandan insanoğlunun geçmişte insanlık idealiyle ilgili fikirler öne süren düşünürlerin hayal ettiklerinden daha iyi bir konumda olduğunu söylerken diğer yandan silahlanma yarışının getirdiği zorunluluklardan bahsediyordu. Bu bakımdan Küçüka'nın metnini, idealist eğilimli ama realizmi de elden bırakmayan bu tür metinlerin tamamı gibi çok boyutlu bir okumaya tâbi tutmak gerekmektedir. Akademik-düşünsel anlamda insanlık idealinin nasıl gerçekleştirilebileceğine dair teorik analizlerden sonra aniden karşımıza çıkan realizm vurgusu bununla ilgilidir. Kurtuluş Savaşı'nı kısa bir süre önce başarıya ulaştırmış; ama savaş yorgunu bir ülkede bu duruma şaşırılmamak gerekir.

Cemil Bilsel'in metni ise realizm dozunun yüksekliği ile diğer iki metinden ayrılmaktadır. Bilsel'in metninde evrensel kamu hukukunu savunan uzunca bir kısım vardır; ama metin tümüyle incelendiğinde onun evrensel kamu hukuku taraftarlığının Batı-merkezciliğe ve büyük güçlerin emperyalist eğilimlerine karşı ulusların egemen eşitliğini savunan milliyetçi-bağımsızlıkçı bir motivasyondan kaynaklandığı açık hale gelir. Bilsel, insanlık idealine önem vermekle birlikte, realist yaklaşımından ötürü Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda yer alan egemenlik anlayışını ve Türkiye'nin uygulamakta olduğu siyaseti temel alan bir açıklama getirmiş ve teorize ettiği bu yaklaşımı da "Türk Mektebi" olarak adlandırmıştır. Bu bakımdan idealist değil; siyasete doğrudan dokunan bir metin ortaya koyduğu söylenebilir.

Sonuç olarak aralarında görülen bazı farklılıklara karşın II. Dünya Savaşı'nın arefesinde kaleme alınan bu metinlerdeki insanlıkçı ve evrensel kamu hukukuna taraftar içerik dikkate değerdir. Bu metinlerin, Kemalizm'in dayandığı düşünsel temelleri ortaya koymaları ve onun iki savaş arası dönemin diğer siyasal akımlarından farklarını göstermeleri bakımından da oldukça aydınlatıcı oldukları söylenebilir.

KAYNAKÇA

I. Kitaplar

- A. Âfetinan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- AKAL, Cemal Bâli, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, Dost Kitabevi, Ankara, 2003.
- ARSAL, Orhan, *Devletin Tarifi*, Cumhuriyet Halk Partisi Yayını (Konferanslar Serisi: 1, Kitap: 22), Ankara, 1938.
- BERNSTORFF, Johan von, *The Public International Law Theory of Hans Kelsen: Believing in Universal Law*, Cambridge University Press, New York, 2010.
- BİLSEL, Cemil, *Lozan, C.1-2*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933.
- BİLSEL, Cemil, *Devletler Hukukunda Evrensel, Özel Telâkkiler ve Ulusal Mektepler, Hukuk İlmini Yayma Kurumu Konferanslar Serisi: 51, (Adliye Vekâleti Yönünden Basılmıştır)*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1939.
- BİLSEL, Cemil, *Birleşmiş Milletler I: San Francisco Çalışmaları*, Kenan Matbaası, İstanbul, 1946.
- BOMBACI, Alessio, *Histoire de la Littérature Turque*, Tra. I. Melikoff, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1968.
- ATATÜRK, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.
- Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge)*, C. II, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981.
- Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, C. 2*, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001.
- Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, C. 18*, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001.
- GİDE, Charles ve Charles Gist, *Histoire de Doctrines Economiques: Depuis Les Physiocrates Jusqu'a Nos Jours*, Librairie du Recueil Sirey, Paris, 1929.
- HACİİBRAHİMOĞLU, Işıl Çakan, *Cumhuriyet ve Hümanizma Algısı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

- KİA, Rukiye Akkaya, *Bir Ders Konusu Olarak "Devlet" ya da Genel Kamu Hukuku Derslerinin Kökenleri*, Beta Basım, İstanbul, 2016.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007.
- KÜÇÜKA, Necipali, *Evrensel Âmme Hukuku*, Hukuk İlmini Yayım Kurumu Konferanslar Serisi: 26, (Adliye Vekâleti Yönünden Basılmıştır), Hapısane Matbaası, Ankara, 1937.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, *Beynelmilel Camia Hukukunda Salâhiyet*, Hukuk İlmini Yayma Kurumu Konferanslar Serisi: 53, (Adliye Vekâleti Yönünden Basılmıştır), Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1939.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, *Leon Duguít'nin Cemiyet, Hukuk ve Devlet Nazariyeleri*, Maarif Vekâleti Siyasal Bilgiler Okulu Yayınlarından No. 6, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939.
- MERMUTLU, Bedri, *Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003.
- ORTAÇ, Yusuf Ziya, *Bir Varmış Bir Yokmuş: Portreler*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1960.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques, *Dağdan Mektuplar*, Çev. Ayşe Meral, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2021.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Hep Aynı Boşluk: Denemeler, Mektuplar, Röportajlar*, Haz. Erol Gökşen, Dergah Yayınları, İstanbul, 2019.
- Tevfik Fikret, *Halûk'un Defteri*, Haz. Kemal Bek, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul, 2012.
- TOPRAK, Zafer, *Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.
- Varlık, M. Bülent, *1940'ların Dergileri*, Cilt III, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2021.

II. Makaleler ve Kitap Bölümleri

- BARLAS, Dilek ve Serhat Güvenç, "Turkey and the Idea of a European Union during the Inter-war Years 1923-39", *Middle Eastern Studies*, Vol. 45, No. 3, 2009, ss. 425-446.
- DUGUÍT, Léon, "Egemenlik ve Özgürlük", *Devlet Kuramı*, Der. Cemal Bâli Akal, Dost Kitabevi, Ankara, 2005, ss. 379-400.

KELSEN, Hans, "Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği", *Devlet Kuramı*, Der. Cemal Bâli Akal, Dost Kitabevi, Ankara, 2005, ss. 425-456.

KILIÇZÂDE HAKKI, "Pek Uyanık Bir Uyku", *İçtihad'ın İçtihadı: Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar*, Haz. Mustafa Gündüz, Lotus Yayınları, Ankara, 2008, ss. 221-233.

OĞUZOĞLU, Hüseyin Cahit, "Ankara Hukuk Fakültesi'nin Kuruluş ve İlk Yılları", *Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 210, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1966, ss. 1-52.

Extended Abstract

Humanist and universalist ideas in Turkish political thought can be traced back to the Tanzimat and Constitutional periods. İbrahim Şinasi and Tefik Fikret were the leading figures of their generations in this regard. Although Ottoman-Turkish statesmen and intellectuals were criticized within a nationalist framework during the early Republican period, it cannot be argued that their ideals were totally lost their influence on Kemalist statesmen and intellectuals. On the contrary, Atatürk, the founding father of the Republic of Turkey, tried to accommodate nationalism with universalist and humanist ideals. However Atatürk didn't theorize his thoughts; he only presented some general formulations. In this regard, the most interesting area to be studied on the attempts of accommodating universalist/humanistic ideas with nationalism in Kemalism is probably how the possibility of a universal public law insight was addressed in this ideology. This makes necessary to analyze theoretically formed texts that are more abstract than the approaches of newspapermen or various statesmen of the era, which were likely to have contradictions in between. Accordingly, such an analysis also provides an opportunity to examine intellectual bases of Kemalism.

This study addresses how Kemalist jurists attempted to explain the subject within a theoretical system with reference to the studies conducted on a universal public law. These studies were the outcome of conference series given within the context of the possibility of a universal public law, in the Foundation for the Dissemination of the Science of Law which was supported by the state. The lecturers partaking in these conferences were Necip Ali Küçüka, who was the CHP (Republican People's Party) Denizli MP and was also a jurist, Cemil Bilsel, who was the Rector of Istanbul University and a professor of international law, Ethem Menemencioglu, who taught public law in the Ankara University, the Faculty of Law in 1938-1940, and in this sense, shaped the insight of many law students on public law.

Publishing dates of these conferences are also remarkable. The conference of Küçüka was published in 1937 while those of Bilsel and Menemencioglu were published in 1939, the year when The Second World War began. Therefore, these texts have a particular importance since they were written in an era in

which a great new war occupied the global agenda, and the League of Nations was losing its reputation.

Ethem Menemencioglu, a staunch follower of Léon Duguit who suggested that Rousseau's idea of national sovereignty was irreconcilable with a universal public law, attempted to solve the related problem by positioning law above sovereignty and arguing that the classical definition of sovereignty should be set aside. As he suggested an interpretation which was thoroughly based on the principals of Duguit, Menemencioglu had theoretical consistency; however, his explanations were rather directed to the humanistic ideal the Turkish Revolution has adopted. Therefore, he wrote a purely academic work, he didn't take Turkey's policy at the time and the principles in its constitution as the basis of his explanations; but sought to lay a theoretical basis for a forward-looking ideal.

Necip Ali Küçüka had a similar approach to Menemencioglu; however, the contradictions of the period reflected in Küçüka's study. On the one hand he suggested that the humanity was in a better position than it was imagined by intellectuals in the past, on the other hand he addressed the necessities emerging from arms race. In this regard, it is necessary to subject Küçüka's study in a multi-dimensional reading. His emphasis on realism, which we abruptly face following his theoretical analyses on how the ideal of humanity would be realized, is related to this.

Cemil Bilsel's study distinguishes from the other two studies with a higher level of realism. Bilsel defended universal public law in a fairly extended section in his study; but when the text is entirely examined, it is apparently seen that his partiality for universal public law comes from a nationalist-independentist motivation that stands for the sovereign equality of nations against Western-centrism and the imperialist tendencies of the great powers. Bilsel prized the ideal of humanity, however, due to his realist approach, he made a definition based on the understanding of sovereignty in the Constitution of the Republic of Turkey and the policies that Turkey implemented, naming this approach he theorized as "Turkish School". In this sense, it can be suggested that he wrote a text that was not too idealistic; but directly related to politics.

In spite of some differences between three Kemalist jurists, the content of these texts, written on the eve of the Second World War in favor of a universal public law, is remarkable. It can be said that these texts are fairly enlightening regarding that they put forth the intellectual bases of Kemalism and indicate the differences of this ideology from other emerging political currents of the inter-war period.